

Analyzing the Conformity of Financial Performance of the Governor of Shāhrūd and Bustām with Government Regulations Based on the Account Book (1294-1295 A.H. / 1877-1878 A.D.)

Dr. Seyed Mostafa Huseini

Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Faculty of Humanities, Sayyed Jamaledin Asadabadi University, Hamedan, Iran

Email: m.hoseini@sjau.ac.ir

Abstract:

In the financial structure of the Qajar era, the account book was a financial document issued after a review by a committee of accountants (*Mustufis*), as a settlement of accounts with the government for the governor or the head of the treasury. The present study applies a comparative approach and compares the figures from the account book of the State of Shāhrūd and Bustām for the years 1294 A.H./1877 A.D. and 1295 A.H./1878 A. D. with the government's collection and expenditure regulations of the same period to evaluate the extent of conformity with the governor's financial performance. Findings indicate that while there is complete conformity in the revenue section with the figures stipulated in the regulations, significant discrepancies can be observed in the expenditure section. These discrepancies are rooted in the decisions of the central government and the administrative-military requirements of the region. Moreover, the conformity of financial performance, especially in the expenditure section, is not necessarily indicative of actual spending of resources. Manipulation of resources through documentation is also probable. Therefore, a detailed analysis of the documents and their comparison with other sources is necessary for a correct evaluation of the financial performance of the governors.

Keywords: Account Book, Regulations, Taxes and Expenditures, Shāhrūd, Bustām, Qajariya.

سال ۵۷ - شماره ۲ - شماره پیاپی ۱۱۵ - پاییز و زمستان ۱۴۰۴، ص ۷۱ - ۱۱۱	HomePage: https://jhstory.um.ac.ir
شاپا چاپی X ۷۰۶ - ۲۲۲۸	شاپا الکترونیکی ۴۳۴۱ - ۲۵۳۸
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۳
نوع مقاله: پژوهشی	DOI: https://doi.org/10.22067/jhstory.2025.93530.1379

بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه مفاساحساب (۱۲۹۴ - ۱۲۹۵ ق)

دکتر سید مصطفی حسینی

استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سید جمال الدین اسدآبادی، همدان، ایران

Email: m.hoseini@sjau.ac.ir

چکیده

در تشکیلات مالیه دوره قاجاریه، مفاساحساب یکی از دفاتر مالی بود که پس از رسیدگی هیئتی از مستوفیان به حساب مالی حاکم یا صاحب جمع، به منزله تسویه حساب با دولت صادر می گردید. این پژوهش با رویکردی تطبیقی، آمار و ارقام مفاساحساب ولایت شاهرود و بسطام در سال های ۱۲۹۴ ق و ۱۲۹۵ ق را با دستورالعمل جمع و خرج همان دوره مقایسه می کند تا میزان انطباق آن با عملکرد مالی حاکم ارزیابی شود. نتایج پژوهش نشان می دهد که اگرچه در بخش عایدات، انطباق کامل با ارقام مقرر در دستورالعمل وجود دارد، اما در بخش هزینه ها، تفاوت هایی معنادار دیده می شود که ریشه در تصمیمات دولت مرکزی و اقتضانات اداری-نظامی منطقه دارد. دیگر اینکه انطباق عملکرد مالی به ویژه در بخش هزینه ها همیشه به معنای هزینه کرد واقعی منابع نیست. بلکه احتمال دخل و تصرف در منابع از طریق سندسازی وجود دارد. از این رو، برای ارزیابی صحیح عملکرد مالی حاکم، تحلیل دقیق اسناد و مقایسه آن ها با منابع دیگر ضروری است.

کلیدواژه ها: مفاساحساب، دستورالعمل، مالیات و هزینه ها، شاهرود و بسطام، قاجاریه.

مقدمه

قاجاریه در حالی پس از بحران و ناآرامی های سال های پس از کریم خان زند توانست با تأسیس حکومت مرکزی بر تمام ایران دست یابد که به دلیل درگیری های داخلی با مدعیان و تاج و خوانین و در ادامه جنگ های ایران و روس مجالی برای بازسازی ساختار تشکیلات اداری که از صفویه به ارث برده بود، نیافت. اگرچه در سال های پس از سلطنت محمدشاه قاجار در پی تغییراتی در ساختار تشکیلاتی دیوانی، وزارتخانه های جدیدی ایجاد گردید. لکن در ساختار و نحوه مدیریت سازمان های اداری تغییر چندانی صورت نگرفت. از جمله دیوان استیفا که بدون کمترین دگرگونی تنها نام آن به وزارت مالیه بدل شد.

این وزارتخانه از بخش ها و واحدهای مختلفی تشکیل می شد که شماری از مستوفیان عالی رتبه (عظام) به همراه زیردستان خود، زیر نظر مستوفی الممالک به اداره امور مالی مملکت می پرداختند. یکی از وظایف اصلی آنان رسیدگی و حسابرسی به عملکرد مالی حکام ولایات بود که توسط هیئتی از مستوفیان انجام می شد. بنا بر سازوکار تشکیلات مالیه، حاکم می بایست بر اساس دستور مالی صادره از مرکز که دستورالعمل جمع و خرج نام داشت درآمدها را گردآوری و هزینه ها را پرداخت می کرد و در صورتی که مازاد داشت، باید آن را به خزانه تحویل می داد.^۱ در پایان سال مالی حاکم و مستوفی محلی موظف بودند، مدارک و مستندات مربوط به وصول درآمدها و هزینه ها را برای بررسی صحت آن ها و تنظیم محاسبه به مرکز ارسال کنند. واحد حسابرسی پس از تأیید صحت محاسبه و تصدیق اسناد خرج، حوالجات، قبوض و برات ها، سند مالی ای مهور به مهر مستوفی الممالک و مستوفیان عالی رتبه صادر می کرد که به آن مفصاحساب گفته می شد.^۲ بنابراین، کتابچه مفصاحساب پس از انجام بررسی های لازم تهیه می شد که روند نگارش و ثبت محاسبات در آن با کتابچه دستورالعمل جمع و خرج متفاوت بود.^۳ این موضوع به دلیل عدم ارتباط مستقیم با بحث حاضر، از آن صرف نظر می شود.

پژوهش حاضر با رویکرد تطبیقی و به کارگیری روش توصیفی-تحلیلی، ضمن بازخوانی و تحلیل آماری کتابچه مفصاحساب دو ساله شاهرود و بسطام در سال های ۱۲۹۴ و ۱۲۹۵ هجری قمری (اودنیل و بارسنیل)، داده های این سند را با کتابچه دستورالعمل جمع و خرج شاهرود و بسطام در همان سال ها مقایسه می کند؛ روشی که تا کنون در تحقیقات پیشین به کار گرفته نشده است. هدف اصلی این پژوهش،

۱. مستوفی، شرح زندگانی من، ۴۲۲/۱؛ مصدق، اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه، ۱۴.

۲. فروغ اصفهانی، فروغستان، ۲۴۵؛ مستوفی، شرح زندگانی من، ۴۲۳/۱؛ مصدق، اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه، ۱۶۰-۱۶۱.

۳. فروغ اصفهانی، فروغستان، ۲۵۱، ۲۷۵.

ارزیابی عملکرد مالی حاکم در وصول درآمدها و صرف هزینه‌ها با محل مصرف تعیین شده دولت مرکزی است. علاوه بر این، تحقیق به تحلیل علل تفاوت‌های احتمالی میان داده‌های سند مفصاحساب با کتابچه‌های دستورالعمل پرداخته است که این امر می‌تواند با ارائه درک عمیق‌تری از وضعیت مالی شاهرود، به شفافیت بیشتر امور مالی حکومت قاجار کمک کند. سند مالی مذکور (۱۰ برگ در قطع ۲۱*۱۵ سانتی‌متر) به خط سیاق مهمور به مهر محمدحسن بن یوسف مستوفی‌الممالک و شماری از مستوفیان عالی‌رتبه به شماره ۴۸۲-۲۹۶ در مرکز اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود.^۴

گفتنی است در خصوص موضوع این مقاله، پیش‌ازین پژوهشی با عنوان «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۵-۱۲۹۴ق)» تألیف محمدعلی کاظم‌بیگی و سید مصطفی حسینی منتشر شده است.^۵ نویسندگان در این مقاله با تمرکز بر کتابچه دستورالعمل جمع و خرج، به بازخوانی و تحلیل آماری داده‌های مربوط به درآمدها و هزینه‌های شاهرود در سال‌های یادشده پرداخته‌اند و از این حیث، پژوهش آنان بستری مناسب برای تحلیل تطبیقی با کتابچه مفصاحساب فراهم می‌سازد. همچنین، در حوزه مطالعات مرتبط، مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل کتابچه‌های مالیاتی جمع و خرج ایالت همدان و قراقرزلو در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۶ق» به قلم رضا صحت و همکاران منتشر شده است.^۶ اگرچه نویسندگان این مقاله تلاش کرده‌اند با استفاده از اسناد مشابه به تحلیل وضعیت مالی یکی از ولایات در دوره قاجاریه بپردازند، اما به دلیل عدم شناخت دقیق از ساختار دفاتر مالی، به‌ویژه کتابچه مفصاحساب، ارقام و داده‌های ارائه‌شده در جداول و تحلیل مبتنی بر آن‌ها با اشکالات اساسی همراه است؛ نکته‌ای که به نظر می‌رسد در فرایند داوری مقاله موردتوجه قرار نگرفته است.

۱- تحولات محلی شاهرود و بسطام در دوره قاجار

شاهرود، شهری واقع در مسیر شاهراه ارتباطی خراسان، در دوره قاجار دستخوش تحولات چشمگیری شد. این شهر که تا پیش از قرن سیزدهم هجری یکی از قصبات تابع بسطام به شمار می‌رفت، به تدریج رشد و

۴. کتابچه جمع و خرج مفصاحساب دوساله اودنیل و بارس‌نیل شاهرود و بسطام ابواب‌جمعی معتمدالسلطان علاءالملک ۱۲۹۴، س.ا.م، شماره ثبت ۲۹۶-۴۸۲.

۵. کاظم‌بیگی، محمدعلی و سید مصطفی حسینی. «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ق)». تاریخ و تمدن ملل اسلامی، سال هفتم، ش. ۱۳ (بهار و تابستان ۱۳۹۰): ۱۶۴-۱۲۹.

۶. صحت منش، رضا و دیگران. «بررسی و تحلیل کتابچه‌های مالیاتی جمع و خرج ایالت همدان و قراقرزلو در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۶ق». پژوهشنامه تاریخ و تمدن اسلامی، سال پنجاه و پنجم، ش. ۱ (بهار و تابستان ۱۴۰۱): ۷-۳۱.

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۷۵/...

توسعه یافت و جایگاه سیاسی شهر قدیمی بسطام را به عنوان مرکز منطقه از آن خود کرد. این تحولات، افزون بر ظرفیت‌ها و استعدادهای محلی، نتیجه تأثیر مجموعه‌ای از متغیرها همچون شرایط جغرافیایی و موقعیت سوق الجیشی شاهرود، قرارگرفتن در مسیرهای مهم تجاری، تحرکات طوایف ترکمان، سیاست‌های توسعه طلبانه روسیه و واکنش‌های دولت ایران به این عوامل بود.^۷

موقعیت جغرافیایی شاهرود در محل تلاقی چهارراه ارتباطی، از جمله مسیر تهران به مشهد از یک سو و راه‌های ارتباطی مناطق مرکزی ایران با ولایات جنوبی دریای خزر از سوی دیگر، جایگاهی راهبردی - تجاری برای آن فراهم آورد. نزدیکی شاهرود به شاهراه زیارتی - تجاری خراسان و افزایش رفت و آمد کاروان‌های زیارتی و بازرگانی، زمینه‌ساز رونق اقتصادی و رشد فیزیکی شهر شد. افزون بر این، قرارگرفتن شاهرود در انتهای مسیر تجاری - نظامی بندر گز - استرآباد - شاهرود که یکی از مسیرهای کلیدی توسعه طلبی روسیه به سوی هرات به شمار می‌رفت، و نزدیکی آن به مرکز قدرت خاندان قاجار در استرآباد، جایگاه ویژه‌ای برای این شهر نزد حکومت مرکزی قاجار ایجاد کرد.^۸ در همین راستا، در اوایل سلطنت فتحعلی شاه قاجار، جهت تقویت استحکامات نظامی شهر در برابر تهدیدات خارجی و حراست از راه‌های مواصلاتی، ساخت ارگ و تعمیر باروی شهر در دستور کار قرار گرفت.^۹ این اقدام، شاهرود را به یک پایگاه نظامی مهم در شرق کشور بدل ساخت که تا اواخر قرن نوزدهم میلادی اهمیت راهبردی خود را حفظ کرد. چنان‌که به گزارش فریزر که در نیمه نخست قرن نوزدهم از این منطقه بازدید کرد، از مجموع جمعیت حدود چهار تا پنج هزار نفری شاهرود قریب به دو هزار نفر آن را نیروهای نظامی تشکیل می‌دادند.^{۱۰}

با گسترش مبادلات تجاری ایران و روسیه، شاهرود به سبب موقعیتش در مسیر تجاری بندر گز - استرآباد - شاهرود به یکی از مراکز مهم بازرگانی شمال شرق ایران تبدیل شد. کالاهای روسی پس از ورود به شاهرود، از آنجا به نواحی شرقی و مرکزی ایران توزیع می‌شد و در مقابل، محصولات این نواحی پس از تجمع در شاهرود، به روسیه ترانزیت می‌گردید.^{۱۱} توسعه مبادلات تجاری، افزون بر دگرگونی در اقتصاد سنتی شاهرود، پیامدهایی نیز در عرصه اجتماعی به همراه داشت: افزایش سطح رفاه، رشد جمعیت،

۷. کاظم بیگی، حسینی، «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ ق)»، ۱۳۲.

۸. مک گرگر، شرح سفری به ایالات خراسان و شمال غربی افغانستان در ۱۸۷۵ م، ترجمه اسدالله توکلی، ۱۱۵/۲؛ کرزن، ایران و قضیه ایران، ترجمه وحید مازندرانی، ۲۵۸/۱-۲۵۹.

۹. اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، ۲۵۱/۳؛

Fraser, *Narrative of Agourney in to Khorasan in the Years 1821-1822*, 343.

10. Ibid, 342.

۱۱. اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، ۲۵۱/۳؛ کرزن، ایران و قضیه ایران، ترجمه وحید مازندرانی، ۳۷۶/۱؛

Ibid, 342.

ساخت محلات جدید، توسعه بازار، احداث خان‌ها، حمام‌ها، مساجد و مدارس و دگرگونی در جایگاه طبقاتی گروه‌های اجتماعی از جمله این پیامدها بود.^{۱۲}

۲- مقایسه دستورالعمل با مفصاحساب اودئیل ۱۲۹۴ق

درآمدها

بر اساس کتابچه دستورالعمل جمع و خرج اودئیل ۱۲۹۴ق میزان درآمد مالیاتی دولت از شاهرود در این سال، پس از تسعیر ۱۱۵ خروار از مالیات جنسی، ۹۰۹۰ تومان نقد، ۳۴۴۴ خروار غله و ۳۷۳۰ خروار کاه بود که این رقم در کتابچه مفصاحساب بدون تغییر، ثابت بوده است (جدول ۱). این امر نشان می‌دهد که حاکم شاهرود توانسته است مالیات نقدی و جنسی تعیین شده را به طور کامل و مطابق با دستورالعمل وصول نماید. ولی چون درآمد مالیاتی شاهرود پاسخگوی تمامی هزینه‌ها نبود، مبلغ ۳۵۰۰ تومان وجه نقد از مرکز به حاکم سپرده شد که در کتابچه مفصاحساب تحت عنوان تنخواه رکابی ذیل جمع کل ثبت شده است (نک: ضمیمه ۲).

هزینه‌ها

بر اساس کتابچه دستورالعمل، مجموع هزینه‌های حکومتی در اودئیل ۱۲۹۴ق، بالغ بر ۱۲۶۱۴ تومان نقد، ۳۴۵۹ خروار غله و ۲۸۹۷ خروار کاه بود. از این میزان، مبلغ ۱۹۶۳ تومان نقد و ۱۱۶۵ خروار غله و ۱۱۷۵ خروار کاه به مخارج ولایتی و ۱۰۶۵۰ تومان و ۲۲۵۴ خروار غله و ۱۷۲۲ خروار کاه به مصارف دیوانی اختصاص یافته است. حاکم شاهرود پس از ادای هزینه‌ها با کسری ۳۵۲۴ تومان در بخش نقدی و مازاد ۱۵ خروار غله و ۸۰۴ خروار کاه در جنسی مواجه بوده است (جدول ۳).

نتیجه حسابرسی اسناد خرج حاکم از سوی مستوفیان عالی‌رتبه، حاکی از رشد ۲ درصدی هزینه‌های نقدی و کاهش ۹ درصدی غله و ۳ درصدی کاه است. به دلالت کتابچه مفصاحساب، میزان مخارج ولایتی - اعم از تخفیفات، صرف، مستمری و مقرری - در این سال در مقایسه با دستورالعمل تغییری نداشته و حاکم دقیقاً مطابق با مفاد آن هزینه‌های محلی را پرداخت کرده است. با این حال، پرداختی‌های مربوط به مصارف دیوانی نسبت به دستورالعمل ۱۲۹۴ق در نقدی افزایش و در جنسی کاهش نشان می‌دهد (جدول ۳).

موجب دریافتی ارباب تیول در مفصاحساب، با ۱۱۱۴ تومان نقد، ۳۰۴ خروار غله و ۲۵۸ خروار کاه جنسی نسبت به دستورالعمل افزایش داشته است (جدول ۳). ولی باید گفت از این میزان، مبلغ ۷۶۷

۱۲. حسینی، علل تحولات اجتماعی و اقتصادی شاهرود در دوره قاجاریه، ۷۲-۷۸.

تومان نقد و ۲۵۵ خروار غله و ۲۱۰ خروار کاه جنس آن مربوط به مواجب اشخاصی است که در دستورالعمل ذیل خوانین و پیشکاران به خرج آمده بود، اما در مفاصاحساب به ارباب تیول منتقل شده‌اند (نک: ضمیمه ۲). بدین ترتیب، در این سال تنها ۲۷۳ تومان نقد، ۴۹ خروار غله و ۴۱ خروار کاه بابت مواجب معیرالممالک بر میزان ارباب تیول افزوده شده است (جدول ۳).

جمع هزینه‌های قشون در مفاصاحساب شامل ۸۰۴۹ تومان نقد، ۲۲۰۵ خروار غله و ۱۶۱۷ خروار کاه است که در مقایسه با دستورالعمل ۱۰۳۶ تومان نقد، ۶۶۱ خروار غله و ۳۳۸ خروار کاه کاهش نشان می‌دهد (جدول ۳). با این حال، از این میزان، حدود ۸۵۱ تومان نقد، ۲۵۳ خروار غله و ۲۱۰ خروار کاه مربوط به مواجب جهانسوز میرزا، اسماعیل خان سرتیپ، علی خان ظهیرالدوله، حاجی محمدرحیم خان قاجار و ورثه محمدباقر خان است که در دستورالعمل جزو قشون محسوب شده بود، اما در مفاصاحساب، به ذیل ارباب تیول منتقل شده‌اند (نک: ضمیمه ۲). بنابراین، کاهش اصلی در هزینه‌های قشون مربوط به مواجب عمله و علیق اصطبل خانه است که نسبت به دستورالعمل در بخش نقدی ۴۵ درصد و جنسی ۳۷ درصد کاهش دارد. افزون بر این، از مواجب نیروهای سواره (خارج نظام) نیز ۲۴ تومان نقد و ۳۱۳ خروار غله و از حقوق فوج عرب و عجم ۲۴ تومان نقد کاسته شده است (جدول ۳). شایان ذکر است که مبلغ کاهش یافته از مواجب فوج عرب و عجم، بابت تفاوت عمل قشون، پس از تحویل به خزانه نظام به خرج حاکم منظور شده است (نک: ضمیمه ۲).

بدین ترتیب، به دلالت داده‌های کتابچه مفاصاحساب بر مجموع هزینه‌های حکومتی در سال ۱۲۹۴ق، افزون بر مقادیر تعیین شده در دستورالعمل، ۲۴ تومان بابت سهم خزانه نظام، ۲۷۳ تومان و ۴۹ خروار غله و ۴۱ خروار کاه برای مواجب معیرالممالک و ۱۵۹ تومان جهت تعمیر و مرمت ارگ و تنقیه قنوات افزوده شده است. نظر به آنکه دستورالعمل با کسری نقدی همراه بود، برای جبران این هزینه‌های اضافی، از مواجب نقدی و جنسی نیروهای نظامی کاسته شد. این در حالی است که حقوق حاکم، استصوابی مستوفیان و صاحبان محل، بدون هیچ گونه تغییر به طور کامل مطابق با دستورالعمل پرداخت شده است (جدول ۳). با این حال، علی‌رغم کاهش مواجب نظامیان و پرداخت ۳۵۰۰ تومان تنخواه از مرکز برای جبران کسری نقدی، حاکم شاهرود همچنان به دلیل فزونی مخارج، باوجود ۳۱۱ خروار غله و ۹۰۸ خروار کاه باقی‌مانده، بابت نقدی مبلغ ۲۸۹ تومان کسری داشت (جدول ۳). گفتنی است اسناد خرج ثبت شده در دفتر مفاصاحساب نشان می‌دهد که تنخواه ارسالی از مرکز، تماماً به نظامیان اختصاص یافته است. این موضوع خود بیانگر اهمیت راهبردی شاهرود برای حکومت مرکزی است چرا که همواره شماری از نیروهای نظامی در این منطقه برای حفاظت از راه‌ها، مقابله با تحرکات ترکمانان و تهاجم نیروی ها خارجی

۳- مقایسه دستورالعمل با مفاصاحساب بارسئیل ۱۲۹۵ق

درآمدها

بنا بر کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بارسئیل ۱۲۹۵ق، مالیات شاهرود و بسطام در این سال ۸۹۳۱ تومان و ۳۴۹۵ خروار غله و ۳۷۶۶ خروار کاه بود که نسبت به اودئیل ۱۲۹۴ق به ظاهر در نقدی کاهش و در جنسی افزایش را نشان می‌دهد (جدول ۲). لکن باید گفت در اصل مالیات نقدی و جنسی شاهرود تغییری صورت نگرفته است. بلکه تفاوت مذکور به این خاطر است که بخشی از مالیات جنسی حاجی محمدرحیم خان، از خوانین قاجار شاهرود، در اودئیل ۱۲۹۴ق نقدی محاسبه و دریافت شده بود، در این سال تسعیر نگردید.^{۱۳} در نگاه نخست به نظر می‌رسد جمع کل مالیات در کتابچه مفاصاحساب نسبت به دستورالعمل به سبب اضافه شدن مبلغ ۵ تومان، ۵ خروار غله و ۵ خروار کاه بابت مالیات مزرعه جدید النسق تقی‌آباد ازدیاد یافته است (جدول ۲). اما بررسی دقیق کتابچه دستورالعمل روشن می‌سازد که این مبلغ با عنوان اضافه جمع در تحت باقی، محاسبه شده است (جدول ۴). این موضوع خود نشانه توسعه کشاورزی در پی تحول اقتصاد سنتی منطقه است. دیگر اینکه به دلیل کسری نقدی در دستورالعمل، در بارسئیل ۱۲۹۵ق نیز همانند سال قبل، مبلغ ۳۵۰۰ تومان تنخواه از مرکز به حاکم برای پرداخت مواجب نظامیان تحویل داده شد (جدول ۲).

هزینه‌ها

مجموع هزینه‌های حکومتی در بارسئیل ۱۲۹۵ق بر اساس دستورالعمل صادره از مرکز، نقدی ۱۲۶۳۲ تومان و جنسی ۳۴۶۰ خروار غله و ۲۸۷۸ خروار کاه بود. از این مبلغ، ۱۹۴۹ تومان و ۱۱۶۵ خروار غله و کاه ۱۱۷۵ خروار آن، برای مخارج ولایتی اختصاص یافته بود. مابقی یعنی ۱۰۷۸۳ تومان نقدی و جنسی ۲۲۹۵ خروار غله و ۱۷۰۰ خروار کاه به مصارف دیوانی تخصیص یافت. پس از کسر هزینه‌ها، حکومت شاهرود و بسطام در نقدی ۳۸۰۵ تومان کسری و در جنسی ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه باقی داشت. تحت باقی فوق، پس از اضافه شدن مالیات مزرعه تقی‌آباد و برگشت مواجب حاجی میرزا محمد رحیم خان قاجار و برقراری وظایف جدید، کسری نقدی به ۳۴۶۴ تومان و باقی مانده جنس به ۷۰ خروار غله و ۹۷۶ خروار کاه رسید (جدول ۴).

بررسی آمار و ارقام اسناد خرج از رشد یک درصدی در هزینه‌های نقدی، افزایش ۳۰ درصدی کاه و

۱۳. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارسئیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۸، نک: ضمیمه ۲.

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۷۹/...

کاهش ۷ درصدی غله نسبت به دستورالعمل حکایت دارد. بر اساس مفصاحساب، نقد و جنس تحویلی حاکم به خزانه در این سال بالغ بر ۲۲۰۰ تومان نقد، ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه بوده است (جدول ۴). علت اصلی این افزایش را باید در تغییرات ساختار اداری و مدیریت مالی کشور جستجو کرد. بنا بر بخشنامه «تعیین حدود و تکالیف حکام و رؤسای قشون» که از سوی وزیر جنگ، میرزا حسین خان سپهسالار ابلاغ شده بود، در آن ضمن تأکید بر استقلال دایره امور حکومتی و نظامی از یکدیگر، تصریح گردید پرداخت و رساندن نقد و جنس قشون بر سایر مخارج و مصارف تقدّم دارد. در همین راستا حکام ملزم شدند تا بدون کوچک‌ترین دخالت در امور مالی قشون، بودجه برآوردی نظامیان در کتابچه دستورالعمل را به طور کامل به مأمور وزارت جنگ تحویل دهند.^{۱۴} از همین رو، در کتابچه مفصاحساب مبلغ ۲۰۵۰ تومان از ۳۵۰۰ تومان تنخواه که حاکم از مرکز دریافت کرده بود، جزو تحویلی به خزانه نظام ثبت شده است. از این مبلغ، ۱۳۰۰ تومان آن نیز به موجب قبضی به جانمحمدخان سرتیپ برای پرداخت موجب فوج عرب و عجم واگذار گردیده که ذیل هزینه‌های نظامی محسوب شده است. همچنین تحویل ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه باقی دستورالعمل از سوی حاکم به مرکز، دلیل دیگر افزایش تحویل به شمار می‌آید. دیگر اینکه مبلغ ۱۵۰ تومان نیز به جهت تفاوت عمل قشونی شاهرود و بسطام از تنخواه ارسالی مرکز به خزانه بازگردانده شده است (نک: ضمیمه ۲).

میزان هزینه‌های محلی در مفصاحساب با ۱۹۵۸ تومان نقد، ۱۱۷۴ خروار غله و ۱۱۸۵ خروار کاه در مقایسه با دستورالعمل افزایش یک‌درصدی را نشان می‌دهد (جدول ۴). افزایش مذکور ناشی از برقراری ۹ تومان، ۹ خروار غله و ۱۰ خروار وظایف جدید بابت مستمری میرزا سید ضیاءالدین و میرزا عسکری است. گفتنی است چون حکم اعطای مستمری جدید پس از تدوین دستورالعمل صادر شده بود، در تحت باقی دستورالعمل، به خرج منظور شده است (جدول ۴). نکته دیگر اینکه، بنا بر حکم صادره محل تأمین مستمری میرزا عسکری، پسر میرزا تقی بسطامی، مالیات مزرعه جدید النسق تقی آباد، تعیین شده است؛ بنابراین، می‌توان گفت دولت مرکزی از این افزایش مالیاتی جدید، عایدی مستقیمی نداشته است.^{۱۵} سایر مخارج ولایتی از جمله تخفیفات، مقرری و صرف مطابق با مفاد دستورالعمل پرداخت شده و هیچ‌گونه تغییری در آن مشاهده نمی‌شود (جدول ۴).

در بارس‌نیل ۱۲۹۵ق، هزینه‌های حکومت شاهرود و بسطام از بابت مصارف دیوانی، بر اساس مفصاحساب صادره، در مقایسه با ارقام مندرج در دستورالعمل به طور قابل‌توجهی کاهش یافته است؛

۱۴. اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، ۱۷۹۶-۱۷۹۷: حسینی، تأثیر اصلاحات مالی، ۲۱۱.
۱۵. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس‌نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۷.

به گونه ای که در نقدی ۲۳ درصد، در غله ۱۰ درصد و در کاه ۱ درصد کاهش دیده می شود (جدول ۴). عامل اصلی این کاهش، تقلیل هزینه های قشونی بوده است. در ظاهر پرداختی بابت مواجب فوج عرب و عجم حدود ۴۸ درصد کمتر از مقدار مقرر در دستورالعمل است، اما همان طور که پیش تر بیان شد، مبلغ ۲۰۵۰ از تنخواه ارسالی از مرکز بابت مواجب نیروهای نظامی و ۱۵۰ تومان تفاوت عمل قشونی، ذیل تحویل ثبت شده است. با لحاظ این موارد، در مجموع، مواجب فوج عرب و عجم در این سال با تقلیل ۴۵۲ تومانی، ۸ درصد نسبت به دستورالعمل کاهش یافته است. از دیگر عوامل کاهش هزینه های نظامی، می توان به تقلیل ۱۰ درصدی نقدی، ۱۹ درصدی غله و ۳ درصدی کاه مربوط به مواجب نیروهای سواره اشاره کرد (جدول ۴). همچنین، انتقال مبلغ ۸۴۱ تومان نقد، ۲۴۷ خروار غله و ۱۹۹ خروار کاه از مواجب صاحبان تیول که در دستورالعمل جزو قشون منظور شده بود، به ردیف ارباب تیول در مفصاحساب، نقش مؤثری در این کاهش داشته است. علاوه بر این، بر خلاف دستورالعمل مواجب اسماعیل خان نایب آجودان باشی در مفصاحساب تسعیر نگردید (نک: ضمیمه ۲). بدین ترتیب، با احتساب اقلام منظور شده در ذیل تحویل و ارباب تیول، هزینه های نظامی در مفصاحساب نسبت به دستورالعمل به ترتیب نقدی ۶ درصد، غله ۱۳ درصد و کاه یک درصد کاهش نشان می دهد.

در خصوص ارباب تیول همان طور که پیش تر بیان شد، انتقال مواجب شماری از نیروهای نظامی از ردیف قشون به ذیل ارباب تیول، سبب افزایش ظاهری این ردیف شده است. اما باید گفت، در واقع میزان کل پرداختی تغییری نکرده و تنها جابه جایی در ردیف ثبت آن صورت گرفته است. همچنین دیگر هزینه دولتی از جمله حقوق حاکم، مستوفیان و صاحبان محلی نیز نسبت به مقادیر مندرج در دستورالعمل تغییری نداشته است. باین حال، در این سال مبلغ ۱۷۱ تومان برای تعمیرات ارگ و تنقیه قنات اختصاص یافته که در مقایسه با مفصاحساب سال قبل ۷ درصد بیشتر است (جدول ۴).

بدین ترتیب، در بارسئیل ۱۲۹۵ق، مجموعه هزینه های حکومتی در مفصاحساب از بابت تعمیرات ارگ، تنقیه و مستمری در حالی با افزایش همراه بوده که در بخش هزینه های نظامی کاهش چشمگیری دیده می شود. باین حال، به رغم کاهش هزینه های نظامی، دریافت تنخواه از مرکز و باقی مانده جنسی دستورالعمل، حاکم همچنان با ۲۰ تومان کسری نقدی مواجه بود و تنها ۳۲۱ خروار غله و ۱۶ خروار کاه باقی مانده داشت (جدول ۴).

به هر روی، به استناد آمار و ارقام کتابچه مفصاحساب شاهرود و بسطام، حاکم علی رغم دریافت تنخواه از مرکز، در پایان این دوره دوساله با ۳۰۹ تومان نقد کسری و ۶۳۳ خروار غله و ۹۲۴ خروار کاه باقی روبرو بود. این باقی به رغم بازگشت ۳۴۰ تومان نقد، ۳۹ خروار کاه و ۸۶ خروار کاه از تیول حاجی -

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۸۱/...

محمد رحیم خان قاجار،^{۱۶} ولی به دلیل برقراری ۳۰۰ تومان کرایه جنس اصطبل توپخانه و چاپارخانه و جیره توپچیان برای دو سال و ۲۴۲ خروار خانواری برای نیروهای سواره به دستور وزیر جنگ، میرزا حسین خان سپهسالار، موجب ایجاد ۲۶۸ تومان کسری نقدی شد (نک: ضمیمه ۲). این هزینه‌ها که پیش‌تر در دستورالعمل کسر شده بود، با اجرای بخشنامه «تعیین حدود و تکالیف حکام و رؤسای قشون» مجدداً برقرار شد. در بخشی از مفاد این بخشنامه تصریح شده بود که حکام دیگر مجاز به کاهش بودجه تخصیصی قشون به بهانه کسر یا فاضل حساب و تخفیف نیستند.^{۱۷} از این رو، برای جبران کسری نقدی، مقدار ۱۰۰ خروار غله و ۶۸۰ خروار کاه از باقی‌مانده جنسی به مبلغ ۵۳۸ تومان تسعیر شد (نک: ضمیمه ۲). بدین ترتیب، پس از کسر نقصان نقدی، حاکم شاهرود ۲۶۹ تومان نقد، ۳۳۰ خروار کاه و ۳۳۰ خروار غله باقی داشت (نک: ضمیمه ۲). لازم به ذکر است که باقی نقدی طی قبضی به‌عنوان بقایا به امین حضور، وزیر بقایا، تحویل داده شده است. این بدان معنا است که حکومت مرکزی از حاکم شاهرود طلبکار بود و کل باقی‌مانده به خزانه پرداخت نشده بود. این در حالی بود که در اودنیل ۱۲۹۴ ق دولت برای سامان دادن به حسابرسی عملکرد مالی حکام و مباشرین و ترسیع در روند صدور مفاصاحساب‌ها برای پیشگیری از تأخیر و تعلل در ارسال باقی به مرکز به بهانه بقایا و لاصول، دستورالعملی در خصوص تشکیل مجلس بقایا صادر کرده بود.^{۱۸} ولی صدور مفاصاحساب دو ساله حکمران شاهرود بسطام با دو سال تأخیر خود نشان دهنده آن است که دستورالعمل مزبور در عمل تأثیر چندانی نداشته است.

نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی مفاصاحساب مالی سال‌های اودنیل ۱۲۹۴ ق و بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق ولایت شاهرود و بسطام، تصویری نسبتاً روشن از شیوه اجرا و میزان انطباق دستورالعمل‌های مالی دولت مرکزی با عملکرد مالی حاکم محلی به دست می‌دهد. در هر دو سال، میزان کل عایدات با ارقام پیش‌بینی‌شده در دستورالعمل تطابق کامل دارد؛ تنها تفاوت معنادار، افزایش مالیات شاهرود در سال ۱۲۹۵ ق به دلیل افزوده‌شدن مالیات مزرعه تقی‌آباد است که نشانه توسعه کشاورزی در پی تحولات اقتصادی منطقه به شمار می‌رود. در بخش هزینه‌ها، اما تفاوت‌هایی قابل توجه میان ارقام مفاصاحساب و دستورالعمل‌ها دیده می‌شود.

۱۶. شایان ذکر است که پرداخت مواجب حاجی محمدرحیم‌خان قاجار، که پیش‌تر از محل تیولانش ذیل هزینه‌های قشونی ثبت می‌شد، پس از این در ردیف خوانین منظور گردید. بر این اساس، درحالی‌که وی تا پیش از این مواجب خود را به‌واسطه برات صادره از خزانه، به‌صورت دستی از حاکم دریافت می‌کرد، با تغییر در محل پرداخت و بازگشت تیول، مقرر شد از آن پس مستقیماً بر اساس دستخط به او انجام گیرد.

۱۷. اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، ۱۷۹۶-۱۷۹۷؛ حسینی، تأثیر اصلاحات مالی، ۲۱۱.

۱۸. ایران، ش ۳۲۴، ۱۲ جمادی‌الثانی ۱۲۹۴ ق؛ همان، ش ۳۲۵، ۱۷ شوال ۱۲۹۴ ق؛ حسینی، تأثیر اصلاحات مالی، ۲۱۷-۲۱۸.

در سال ۱۲۹۴ق، هزینه‌های جنسی کاهش یافته اما پرداخت‌های نقدی افزایش داشته است. این افزایش عمدتاً ناشی از اختصاص وجوهی به مصارف دیوانی از جمله برقراری مواجب جدید و اجرای طرح‌های عمرانی بود، درحالی‌که پرداختی‌های قشون، چه نقدی و چه جنسی، کاهش نشان می‌داد. تنخواه ارسال‌شده از مرکز صرفاً پاسخگوی هزینه‌های نظامی بود و سایر هزینه‌ها از محل عایدات محلی تأمین می‌شد. در سال بعد، یعنی بارس‌نیل ۱۲۹۵ق، مجموع هزینه‌های نقدی و غله کاهش یافت، اما میزان پرداخت کاه افزایش پیدا کرد. علت اصلی این افزایش، تحویل جنس باقی‌مانده کاه توسط حاکم و ثبت آن در مفاصاحساب به‌عنوان «خرج حاکم» بود. کاهش پرداخت مواجب و آذوقه قشون نیز در این سال مشهود است، باین حال، در تنظیم نهایی مفاصاحساب، به‌واسطه تغییرات ساختاری در اداره و مدیریت امور حکومتی و نظامی ولایات، جیره و مواجب پیشین نظامیان برقرار و پرداخت گردید.

نکته قابل‌توجه آن‌که باوجود کسری نقدی در هر دو سال، مبلغی بابت مستمری یا مقرری برخی اشخاص صاحب‌نفوذ محلی و مقامات دیوانی به هزینه‌ها افزوده شده است. این پرداخت‌ها غالباً از محل مالیات املاک یا تیول‌هایی که در تصرف همین افراد بود، محاسبه می‌شد و همین امر یکی از علل ایجاد کسری بود. چنان‌که در سال ۱۲۹۵ق، اضافه جمع مزرعه تقی‌آباد به مستمری فرزند میرزا تقی اختصاص یافت. ازسوی دیگر، یکی از دلایل عمده کسری مالی شاه‌رود «نکت اراضی خالصه» بود که دولت به دلیل عدم تحقق شرایط قرارداد، ناگزیر به اعطای تخفیفی معادل ۳۴۰ تومان نقد، ۲۷۵ خروار غله و ۱۰۷۷ خروار کاه می‌شد. همچنین موقعیت راهبردی شاه‌رود در مسیرهای ارتباطی شرق کشور و اهمیت نظامی-اداری آن، ایجاب می‌کرد که نیروهای نظامی دائماً در منطقه مستقر باشند که این نیز موجب افزایش هزینه‌های نظامی و در نهایت تعمیق کسری شد.

نکته‌ای که از تحلیل مفاصاحساب برمی‌آید آن است که در عمل، حاکم تنها مجری مصوبات و مقررات مالی دولت مرکزی بود. اگر مخارجی خارج از دستورالعمل مقرر اتفاق می‌افتاد حاکم باید در زمان بررسی اسناد خرج، مدارک و مستندات خود را برای رسیدگی به صحت و سقم آن به دیوان ارائه می‌کرد و پس از تأیید، جزو خرج وی محسوب می‌شد. مسئله دیگر اینکه حاکم به دلیل موقعیت و نفوذ خود، در مواردی می‌توانست با صورت‌سازی‌های مالی، برخی پرداخت‌ها مانند مستمری یا مواجب نظامیان را به‌گونه‌ای تنظیم کند که در اسناد رسمی پرداخت‌شده جلوه کند، بی‌آنکه الزاماً وجهی پرداخت شده باشد. در مجموع، مفاصاحساب مالی این دو سال بیانگر آن است که در بخش عایدات، انطباق کامل با دستورالعمل‌ها برقرار بوده، اما در بخش هزینه‌ها، انعطاف‌پذیری‌هایی مشاهده می‌شود که هم متأثر از تصمیمات دولت مرکزی و هم ناشی از اقتضائات محلی و نقش اداری-نظامی منطقه است. بنابراین،

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۸۳/...

مفاد حساب‌های مالی تنها گزارش‌های حسابرسی نیستند، بلکه تصویری از نحوه تعامل دولت مرکزی با حاکم محلی و چگونگی تطبیق اجرای دستورالعمل‌های مالی با شرایط خاص هر منطقه ارائه می‌دهند.

فهرست منابع

اسناد آرشیوی

سازمان اسناد ملی (س.ا.م)

کتابچه جمع و خرج مفاد حساب دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام ابواب جمعی معتمد السلطان علاء الملک ۱۲۹۴. شماره ثبت ۴۸۲-۲۹۶.

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (دا. تهران)

کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس نیل. شماره ۹۱۶۷.

کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس نیل. شماره ۹۱۶۸.

روزنامه

ایران

کتب و مقالات

اعتماد السلطنه، محمد حسن خان. مرآت البلدان. به کوشش و تصحیح عبدالحسین نوانی و میرهاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.

اعتماد السلطنه، محمد حسن خان. مطلع الشمس. تهران: سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی، ۱۳۲۶.

حسینی، سید مصطفی. علل تحولات اجتماعی و اقتصادی شاهرود در دوره قاجاریه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.

حسینی، سید مصطفی. تأثیر اصلاحات مالی بر جمع و خرج در عصر ناصری (باتکیه بر اسناد دیوانی). رساله دکتری، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۹.

فروغ اصفهانی، محمد مهدی. فروغستان. به کوشش ایرج افشار. تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۸.

کاظم بیگی، محمد علی و سید مصطفی حسینی. «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ ق)». تاریخ و تمدن ملل اسلامی، سال هفتم، ش. ۱۳ (بهار و تابستان، ۱۳۹۰): ۱۲۹-۱۶۴.

کرزن، ج. ن. ایران و قضیه ایران. ترجمه غ. وحید مازندرانی. تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.

مستوفی، عبدالله. شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه. تهران: زوار، ۱۳۸۸.

مصدق، محمد. اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه. تهران:

مطبعه تمدن، ۱۳۰۴.

مک گرگر، سی. ام. شرح سفری به ایالات خراسان و شمال غربی افغانستان در ۱۸۷۵ م. ترجمه اسدالله توکلی. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.

Fraser, J.B. *Narrative of A Journey in to Khorasan in the Years 1821-1822*. Dehli: 1984.

Transliterated Bibliography

Asnād Ārshivī

Kitābchih-yi Dastūr al-‘Amal Jam’ va Kharj Bastām va Shāhrūd Hāzihi al-Sinah Bārs’il. Shumārih 9167.

Kitābchih-yi Dastūr al-‘Amal Jam’ va Kharj Bastām va Shāhrūd Hāzihi al-Sinah Bārs’il. Shumārih 9168.

Kitābchih-yi Jam’ va Kharj Mufāṣṣahisāb Dū Sālih-yi Uḍ’il va Bārs’il Shāhrūd va Bastām Abvāb Jam’i Mu’tamid al-Sulṭān ‘Alā al-Mulk 1294. Shumārih-yi Sabt 296-482.

Kitābkhānah-yi Markazī va Markaz-i Asnād-i University of Tehran. (Dā. Tehran)

Sāzimān-i Asnād-i Millī (S. A. M)

Rūznāmah

Irān

Kutub va Maqālāt

Curzon, Lord, *Irān va Qāziyyih Irān*. translated by Vaḥid Māzandarānī. Tehran: ‘Ilmī va Farhangī, 2001/1380.

Furūgh Iṣfahānī, Muḥammad Mahdī. *Furūghistān*. ed. Īraj Afshār. Tehran: Markaz-i Nashr-i Mirās-i Maktūb, 2000/1378.

Ḥusaynī, Sayyid Muṣṭafā. *‘Ilal Taḥavulāt Ijtimā’i va Iqtisādī Shāhrūd dar Daurah-yi Qājāriyah*. Master Thesis, University of Tehran, 2009/1387.

Ḥusaynī, Sayyid Muṣṭafā. *Tāṣṣir-i Iṣlāḥāt- Mālī bar Jam’ va Kharj dar ‘Aṣri-i Nāṣiri(bā Tikyah bar Asnād-i Divānī)*. Risālih-yi Dukturā, University of Tehran, 2021/1399.

I’timād al-Salṭānah, Muḥammad Ḥasan Khān. *Maṭla’ al-Shans*. Tehran: Sāzimān Shāhanshāhī Khadamāt Ijtimā’i, 1908/1326.

I’timād al-Salṭānah, Muḥammad Ḥasan Khān. *Mir’āt al-Buldān*. Ed. ‘Abd al-Ḥusayn Navāyi va Mir Hāshim Muḥaddis. Tehran: University of Tehran, 1989/1367.

Kāzimbiygi, Muḥammad ‘Alī va Sayyid Muṣṭafā Ḥusaynī. "Māliyat va Hazinih-hā-yi Vilāyat dar Davrih

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۸۵/...

Qājāriyih: Kitābchih-yi Dastūr al-‘Amal Jam‘ va Kharj Baṣṭām va Shāhrud (1915-1916)". *Tārīkh va Tamadūn Milal Islāmī*. yr. 7, no. 13 (spring and summer 2012/1390): 129-164.

MacGregor, Charles M. *Sharḥ Safarī bi Iyālāt Khurāsān va Shumāl Gharbī Afghānistān dar 1875 A.D.* translated by Asad Allāh Tavakulī. Mashhad: Astān Quds Raḥavī, 1989/1368.

Muṣadiq, Muḥammad. *Uṣūl va Qawā‘id va Qawānīn Mālīyah dar Mamālik Khārijīh va Irān Qabl Mashrūṭīyyat va Durīh-yi Mashrūṭīh*. Tehran: Maṭba‘ah Tamadun, 1925/1304.

Mustawfī, ‘Abd Allāh. *Sharḥ Zindagānī man yā Tārīkh-i Ijtimā‘ī va Idārī Davrah-yi Qājāriyah*. Tehran: Zawwār, 2010/1388.

ضمائم

ضمیمه ۱- جداول

جدول ۱- درآمدهای مالیاتی در او دیل ۱۲۹۴ ق^{۱۹}

عایدات	دستورالعمل او دیل	مفاساحساب او دیل
۱- جمع کل مالیات	ن: ۹۰۹۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ	ن: ۸۹۳۱ ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
اصل	ن: ۷۶۳۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ	ن: ۷۴۷۲ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
مالیات و رسوم ^{۲۰}	ن: ۷۴۲۷ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۷۴۲۷ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
قیمت جنس	ن: ۱۵۸ ت [بابت] غ ۵۰ خ ک ۶۵ خ	ن: ۱۵۸ ت [بابت] ج: غ ۵۰ خ ک ۶۵ خ
تفاوت قیمت جنس	ن: ۴۴ ت [بابت] غ ۸۸ خ	ن: ۴۴ ت [بابت] غ ۸۸ خ
-	-	جمع نقد و جنس پس از تسعیر جنس تیول ن: ۷۶۳۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ
فرع	ن: ۱۴۵۹ ت	ن: ۱۴۵۹ ت
تنخواه رکابی	-	ن: ۳۵۰۰ ت ^{۲۱}

علائم اختصاری: ن: نقد، ج: جنس، ت: تومان، د: دینار، غ: غله، ک: کاه، خ: خروار، م: من، س: سیر

۱۹. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنة بارس نيل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۸.

۲۰. مالیات: نقد: ۷۲۱۳ تومان جنس: غله ۳۴۹۵ خروار کاه ۳۷۶۶ خروار رسوم: نقدا و جنسا ۱۰۷۰۸ تومان [از قرار] تومانی و خرواری ۲۰۰ دینار [می شود] ۲۱۴ تومان.

۲۱. تنخواه مرکز برای جبران کسری که جزو درآمدهای مالیاتی نیست.

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۸۷/...

جدول ۲- درآمدهای مالیاتی دربارس نیل ۱۲۹۵ ق ۲۲

درآمد	دستورالعمل بارس نیل	مفصاحساب بارس نیل
جمع مالیات	ن: ۸۹۳۱ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۸۹۳۶ ت ج: غ ۳۵۰۰ خ ک ۳۷۷۶ خ
اصل	ن: ۷۴۷۲ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۷۴۷۷ ت ج: غ ۳۵۰۰ خ ک ۳۷۷۶ خ
مالیات و رسوم ^{۲۳}	ن: ۷۴۲۷ ت ک ۳۷۶۶ خ ج: غ ۳۴۹۵ خ	ن: ۷۴۷۲ ت ک ۳۷۶۶ خ ج: غ ۳۵۰۰ خ ^{۲۴}
تفاوت قیمت جنس	ن: ۴۴ ت [بابت] ۸۸ خ ۷۸ م	-
اضافه		ن: ۵ ت ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ
فرع	ن: ۱۴۵۹ ت	ن: ۱۴۵۹ ت
تنخواه رکابی	-	ن: ۳۵۰۰ ت ^{۲۵}

جدول ۳- هزینه‌ها در اود نیل ۱۲۹۴ ق ۲۶

مخارج	دستورالعمل اود نیل	مفصاحساب اود نیل
جمع کل خرج	ن: ۱۲۶۱۴ ت ج: غ ۳۴۵۹ خ ک ۲۸۹۷ خ	ن: ۱۲۸۷۹ ت ج: غ ۳۱۳۳ خ ک ۲۷۹۳ خ
۱- تحویل	-	ن: ۲۴ ت
۲- مخارج ولایتی	ن: ۱۹۶۳ ت ج: غ ۱۱۶۵ خ ک ۱۱۷۵ خ	ن: ۱۹۶۳ ت ج: غ ۱۱۶۵ خ ک ۱۱۷۵ خ
تخفیفات	ن: ۳۴۰ ت	ن: ۳۴۰ ت

۲۲. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنة بارس نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۷.

۲۳. مالیات: نقد: ۷۲۱۳ تومان جنس: غله ۳۴۹۵ خروار کاه ۳۷۶۶ خروار رسوم: نقدا و جنسا ۱۰۷۰۸ ت [از قرار] تومانی و خرواری ۲۰۰ دینار [می شود] ۲۱۴ تومان

۲۴. مالیات جنسی غله به نظر اشتباه ثبت شده است چرا که باید موافق سال گذشته ۳۴۹۵ خروار باشد.

۲۵. تنخواه مرکز برای جبران کسری که جزو درآمدهای مالیاتی نیست.

۲۶. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنة بارس نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۸.

	ج: غ ۲۷۵ خ	ک ۱۰۷۷ خ	ج: غ ۲۷۵ خ	ک ۱۰۷۷ خ
صرف تعزیه‌داری و چاپارخانه	ن: ۵۰ ت	ک ۴۸ خ	ج: غ ۴۸ خ	ن: ۵۰ ت
مقرری	ن: ۶۶۲ ت	ج: غ ۵۵۷ خ	ن: ۶۶۲ ت	ج: غ ۵۵۷ خ
مستمری	ن: ۹۰۹ ت	ک ۴۹ خ	ج: غ ۲۸۳ خ	ن: ۹۰۹ ت
۳- مصارف دیوانی	ن: ۱۰۶۵۰ ت	ک ۱۷۲۲ خ	ج: غ ۲۲۹۴ خ	ن: ۱۰۸۹۱ ت
* صرف بنایی ارگ و تنقیه قنات	-			ن: ۱۵۹ ت بنایی ارگ: ۱۰۲ ت تنقیه: ۵۷ ت
* قشون	ن: ۹۰۸۵ ت	ک ۱۶۱۷ خ	ج: غ ۲۲۰۵ خ	ن: ۸۰۴۹ ت
خوانین و غلام- پیشخدمتان	ن: ۳۸۵ ت	ک ۱۹۰ خ	ج: غ ۸۶ خ	-
پشتازان	ن: ۱۵۵۹ ت	ک ۴۰۸ خ	ج: غ ۴۴۶ خ	ن: ۱۴۱۶ ت
پیشکاران	ن: ۵۹۶ ت	ج: ۱۶۵ خ	ج: جیره ۷ خ	ن: ۱۳۹ ت
فوج عرب و عجم	ن: ۵۱۵۹ ت		جیره ۱۴ خ	ن: ۵۱۳۴ ت
سواره (خارج نظام)	ن: ۱۳۸۴ ت	ک ۱۰۱۸ خ	ج: غ ۱۴۹۹ خ	ن: ۱۳۶۰ ت
* ارباب تیول	ن: ۷۰۳ ت	ک ۱۰۳ خ	ج: غ ۹۱ خ	ن: ۱۸۱۹ ت
* صاحبان محل	ن: ۲۶۸ ت			ن: ۲۶۸ ت

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۸۹/...

* استصوابی و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت ^{۲۷}	ن: ۵۹۳ ت
باقی/زیاده	زیاده: ن: ۳۵۲۴ ت باقی: غ: ۱۵ خ ک ۸۰۴ خ	زیاده: ن: ۲۸۹ ت باقی: غ: ۳۱۱ خ ک ۹۰۸ خ

جدول ۴- هزینه‌ها در بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق^{۲۸}

مخارج	دستورالعمل بارس‌نیل	مفاصاحساب بارس‌نیل
جمع کل خرج	ن: ۱۲۶۳۲ ت ج: غ: ۳۴۶۰ خ ک ۲۸۷۸ خ	ن: ۱۲۴۵۶ ت ج: غ: ۳۲۰۹ خ ک ۳۷۶۰ خ
۱- تحویل	-	ن: ۲۲۰۰ ت ج: غ: ۳۰ خ ک ۸۹۰ خ
۲- مخارج ولایتی	ن: ۱۹۴۹ ت ج: غ: ۱۱۶۵ خ ک ۱۱۷۵ خ	ن: ۱۹۵۸ ت ج: غ: ۱۱۷۴ خ ک ۱۱۸۵ خ
تخفیفات	ن: ۳۴۰ ت ج: غ: ۲۷۵ خ ک ۱۰۷۷ خ	ن: ۳۴۰ ت ج: غ: ۲۷۵ خ ک ۱۰۷۷ خ
صرف تعزیه‌داری و چاپارخانه	ن: ۵۰ ت ج: غ: ۴۸ خ ک ۴۸ خ	ن: ۵۰ ت ج: غ: ۴۸ خ ک ۴۸ خ
مقرری	ن: ۶۶۲ ت ج: غ: ۵۵۷ خ	ن: ۶۶۲ ت ج: غ: ۵۵۷ خ
مستمری	ن: ۸۹۵ ت ج: غ: ۲۸۳ خ ک ۴۹ خ	ن: ۹۰۴ ت ج: غ: ۲۹۲ خ ک ۵۹ خ
۳- مصارف دیوانی	ن: ۱۰۷۸۳ ت ج: غ: ۲۲۹۵ خ ک ۱۷۰۰ خ	ن: ۸۲۹۸ ت ج: غ: ۲۰۰۴ خ ک ۱۶۸۳ خ
* صرف بنایی ارگ و تنقیه قنات	-	ن: ۱۷۱ ت

۲۷. استصوابی ۷۰ تومان بعد از کسر دو عشر ۵۶ تومان؛ حق الحکومه ۷۹۷ تومان که بعد از کسر ۱۵۹ تومان دو عشر و ۱۰۰ تومان بابت تعمیر چاپارخانه، ۵۳۷ تومان می‌گردد.

۲۸. کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس‌نیل، دا. تهران، شماره ثبت ۹۱۶۷.

۹۰/ نشریه تاریخ و فرهنگ، سال پنجاه و هفتم، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۱۵

* قشون	ن: ۹۰۳۲ ت ج: غ ۲۱۵۰ خ ک ۱۵۵۰ خ	ن: ۵۵۷۴ ت ج: غ ۱۶۰۰ خ ک ۱۳۰۲ خ
خوانین و غلام- پیشخدمتان	ن: ۳۸۵ ت ج: غ ۸۹ خ ک ۱۹۰ خ	-
پیشکاران	ن: ۵۵۵ ت ج: غ ۱۸۴ خ ک ۳۴ خ	ن: ۱۳۹ ت ج: غ ۱۵ خ
پیشتازان	ن: ۱۵۴۶ ت ج: غ ۳۸۱ خ ک ۳۱۲ خ	ن: ۱۵۴۵ ت ج: غ ۳۸۱ خ ک ۳۱۲ خ
فوج عرب و عجم	ن: ۵۱۵۹ ت	ن: ۲۶۵۷ ت
سواره (خارج نظام)	ن: ۱۳۸۴ ت ج: غ ۱۴۹۹ خ ک ۱۰۱۸ خ	ن: ۱۲۳۲ ت ج: غ ۱۲۰۳ خ ک ۹۹۰ خ
* ارباب تیول	ن: ۹۷۷ ت ج: غ ۱۴۱ خ ک ۱۴۶ خ ^{۲۹}	ن: ۱۷۷۹ خ ج: غ ۴۰۳ خ ک ۳۸۰ خ
* صاحبان محل	ن: ۱۸۰ ت	ن: ۱۸۰ ت
* استصوابی و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت ^{۳۰}	ن: ۵۹۳ ت
زیاده/باقی	زیاده ۳۸۰۱ ت باقی ج: غ ۳۴ خ ک ۸۹۰ خ	الباقی بمافیہ الزیاده ن: ۲۰ ت باقی ج: غ ۳۲۱ خ ^{۳۱} ک ۱۶ خ
اضافه جمع	مزرعه تقی آباد ن: ۵ ت ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ	-
برقراری خرج جدید	بابت وظایف ن: ۹ ت ج: غ ۹ خ ک ۱۰ خ	-

۲۹. در اصل ۱۱۹۲ تومان و ۲۰۱ خروار غله و ۲۲۴ خروار کاه بوده که مبلغ ۲۱۵ تومان و ۴۲ خروار غله و ۷۸ خروار کاه کسر و به ذیل مواجب قشون انتقال یافته است.

۳۰. استصوابی ۷۰ تومان بعد از کسر دو عشر ۵۶ تومان؛ حق الحکومه ۷۹۷ تومان که بعد از کسر ۱۵۹ تومان دو عشر و ۱۰۰ تومان بابت تعمیر چاپارخانه، ۵۳۷ تومان می گردد.

۳۱. جمع غله بارس نیل ۳۵۰۰ خروار است که پس از کسر خرج غله ۲۹۱ خروار باقی می ماند. ولی به نظر می رسد به خاطر شباهت رقم سیاقی ۳۵۰۰ خروار و ۳۵۳۰ خروار محاسب در هنگام تفریق اشتباه کرده است و خرج غله را از ۳۵۳۰ کسر نموده است. از این روی، باقی آن ۳۲۱ خروار ثبت کرده است.

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۹۱/...

باقی/زیاده	زیاده: ن: ۳۸۰۵ ت مقرا ج: غ ۳۰ خ ک ۸۹۰ خ	-
برگشت از خرج	بابت تیول مقرب الخاقان حاجی محمد رحیم خان قاجار ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۳۹ خ ک ۸۶ خ	الاضافه بازگشت مقرری حاجی محمد رحیم خان و ولدان ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۳۹ خ ک ۸۶ خ
باقی/زیاده	زیاده: ن ۳۴۶۴ ت باقی: ج: غ ۷۰ خ ک ۹۷۶ خ	جملتان ن: ۳۲۰ ت ج: غ ۳۶۰ خ ک ۱۰۲ خ

ضمیمه ۲- متن بازخوانی شده کتابچه مفصاحساب

هو العزیز	
کت	ابچه
جمع و خرج مفصاحساب دوساله اودئیل و بارس نیل شاهرود و بسطام ابواب جمعی معتمد السلطان علاء- الملک ۱۲۹۴	
مف	رده
ن: ۲۵۰۲۶ ت و ۶۳۴۶ د	ج: غ ۶۹۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س ک ۷۴۷۸ خ ۷۲ م
از بابت مالیات و فروعات سوای حشو دستورالعمل	
ن: ۱۸۰۲۶ ت ۶۳۴۶ د	ج: غ ۶۹۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س ک ۷۴۷۸ خ ۷۲ م
اودئیل	ل
ن: ۸۹۳۱ ت ۵۱۲۳ د	ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م
مقرا حسب العمل ^{۳۲}	ل
ن: ۷۴۹۲ ت ۳۱۳۴ د	ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م
از بابت مالیات و غیره	ل
از بابت مالیات و رسوم ۲۰۰ دینار	از بابت تفاوت قیمت جنس ارباب تیول به موجب

۳۲. هرگاه خواسته باشند نقدی را جنس یا جنسی را مسعر و نقد کنند بعد از مقرا در حشو، حسب العمل نویسند (فروغی اصفهانی، ۲۵۴)

ن: ۷۴۲۷ ت ۹۴۳۴ د	جزو دستورالعمل ۸۸ خ ۷۴ م فی [قیمت] ۵۰۰ دینار
ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م	۴۴ ت ۳۷۰۰ د
ف تومانی و خرواری ۱۵۰۰ دینار بعد از وضع عمل خالصه نقداً جنساً ۹۷۲۷ ت ۹۴۳۴ د فی ۱۵۰۰ د ۱۴۵۹ ت ۱۹۸۹ د	
ن: ۹۰۹۰ ت ۱۲۲۳ د	ج: غ ۳۴۹۵ خ [منهای]
به عینها ۸۹۳۱ ت ۵۱۲۳ د	مسعر شده ۵۰ خ ۴۴ م ۲۰ س
قیمت جنس تیول حاجی محمد رحیم خان قاجار	[باقی] ۳۴۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س
۱۵۸ ت ۳۱۰۰ د	ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م [منهای]
غله کاه	مسعر شده ۶۵ خ
۵۰ خ ۴۴ م ۲۰ س	[باقی] ۳۷۳۳ خ ۸۶ م
فی ۲ ت ۵۰۰ د	ک: ۶۵ خ
فی ۵۰۰ د	فی ۵۰۰ د
۱۲۶ ت ۱۱۰۰ د	۳۲ ت ۵۰۰۰ د
بارس نیل	ل
موافق جزو دستورالعمل	
ن: ۸۹۳۶ ت ۵۱۲۳ د	ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۷۶ خ ۸۶ م
اص	ل
از بابت مالیات و رسوم ۲۰۰ دینار بانضمام تفاوت قیمت جنس موافق جزو سنه ماضیه	
ن: ۷۴۷۷ ت ۳۱۳۴ د	ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۷۶ خ ۸۶ م
موافق سنه ماضیه	اضافه هذه السنه از بابت مزرعه تقی آباد
ن: ۷۴۷۲ ت ۳۱۳۴ د	ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م
ن: ۵ ت	ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ
ف	ع
تومانی و خرواری ۱۵۰۰ دینار بعد از وضع عمل خالصه	

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۹۳/...

ن: ۹۷۲۷ ت ۹۴۳۴ د فی ۱۵۰۰ د ۱۴۵۹ ت ۱۹۸۹ د	
از بابت تنخواہ ایفادی از رکاب مبارک به موجب دو طغرا بروات تحویل	۷۰۰۰ ت
از بابت اودنیل به صیغه تحویل عمده الامراء العظام علاء الملک از بابت فاضل دستورالعمل به تاریخ شهر صفر ۹۵ ت ۳۵۰۰	از بابت بارس نیل به صیغه ایضاً به تاریخ شهر صفر ۹۶ ت ۳۵۰۰
من ذل	ک
ن: ۲۵۳۳۶ ت ۵۰۳۵ د ج: غ ۶۳۱۰ خ ۸۲ م ۲۶ س ک ۶۵۵۴ خ ۲۰ س	
اودنی	ل
ن: ۱۲۸۷۹ ت ۸۹۰۹ ت ج: غ ۳۱۳۳ خ ۷۰ م ۲۳ س ک ۲۷۹۳ خ ۸۷ س	
تحوی	ل
خزانه نظام به موجب قبض مقرب الخاقان میر لشکر از بابت تفاوت عمل قشونی شاهرود و بسطام به تاریخ شهر جمادی الثانی ۱۲۹۶ ت ۲۴ د ۸۰۰۰ د	
مص	ارف و
مخارج	
ن: ۱۲۸۵۵ ت ۳۰۰ د ج: غ ۳۱۳۳ خ ۷۰ م ۲۳ س ک ۲۷۹۳ خ ۸۷ م	
مص	ارف
دیوانی	
ن: ۱۰۸۹۱ ت ۳۲۴۱ د ج: غ ۱۹۳۶ خ ۴۹ م ۲۳ س ک ۱۶۱۸ خ ۴۰ م ۱۰ س	
ص	رف
بنایی و تعمیرات ارگ بسطام و تنقیه قنوات غیره به موجب یک طغرا بروات به مهر مبارک به تاریخ شهر ربیع- الثانی ۱۲۹۴ ق	
ن: ۱۵۹ ت ۷۸۰۰ د	
از قرار قبوض استاد رجبعلی بابت تعمیرات ارگ بسطام	از قرار قبض آقا سید عبدالرحیم مقنی بآشی

بابت تنقیه	
۱۰ طغرا ن: ۱۰۲ ت ۷۵۰۰ د	قنات ده دو طغرا ن: ۵۷ ت ۳۰۰ د
مواجه	
و جیره و علیق الدواب و غیره	
ن: ۱۰۱۳۷ ت ۹۴۴۱ د	ج: غ ۱۹۳۶ خ ۴۹ م ۲۳ س ک ۱۶۱۸ خ ۴۰ م ۱۰ س
از قرار صدور بروات به مهر مهر آثار	
ن: ۸۰۵۰ ت ۱۶۵ د	ج: غ ۱۵۴۷ خ ۶۲ م ۱۰ س ک ۱۲۷۲ خ ۲۴ م ۱۰ س
اه	
نظام	
ن: ۶۶۹۰ ت ۱۶۵ د	ج: ۳۶۳ خ ۴۱ م ۱۰ س ک ۱۲۷۲ خ ۲۴ م ۱۰ س
پیشک	
از بابت موجب و قیمت دواخانه و سیورسات میرزا صالح طبیب نظام به موجب یک طغرا برات به مهر	
مبارک به تاریخ شهر جمادی الاولی ۱۲۹۴	
از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر	
جمادی الاولی	سیورسات از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر
ن: ۱۳۹ ت	جمادی الثانیه
ج: غ ۸ م	۱۵ خ ۴۸ م
جیره: ۷ خ ۸ م	غ ۸ خ ۴۰ م
پیش ت	
از بابت توپخانه و اصطبل و قورخانچیان	
ن: ۱۴۱۶ خ ۲۵۵۰ د	ج: غ ۳۷۳ خ ۴۳ م ۳ س ک ۲۵۳ خ ۶۶ م
ب	
به موجب موجب و سیورسات توپچیان به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۲۹۵	
ن: ۱۱۶۱ ت ۵۰۰ د	ج: غ ۱۴۶ خ ۸۷ م ک ۱۸ خ
ب	ب
ن: ۱۱۳۳ ت ۸۷۵۰ د	ن: ۴۷ ت ۹۷۵۰ د

ج: جیره و غ ۱۲۵ خ ۲۵ م	ک ۱۴ خ ۴۰ م	ج: جیره و غ ۲۱ خ ۶۲ م	ک ۳ خ ۶۰ م
ب: روات			
دو طغرا به صیغه موجب و جیره عمله و تدارک و علیق اسبان توپخانه مبارکه			
ن: ۱۷۶ ت ۷۴۵۰ د	ج: غ ۱۸۲ خ ۷۱ م ۳۰ س	ک ۲۳۵ خ ۶۶ م	
ب: روات			
دو طغرا به صیغه موجب و جیره عمله و تدارک و علیق اسبان توپخانه مبارکه			
ن: ۱۷۶ ت ۷۴۵۰ د	ج: جیره و غ ۱۸۱ خ ۶۴ م ۱ س	ک ۲۳۴ خ ۴۲ م	[فاقد مرتبه یکان] ۱۲۹
[حاشیه: برات ندارد از قرار (قیمت) داده است]			
جیره: ۱ خ ۷ م ۲۰ س ک ۱ خ ۲۴ م			
ب: روات			
دو طغرا به صیغه موجب و جیره قورخانچیان			
ب: روات	ب: روات	ب: روات	ب: روات
دو طغرا به صیغه موجب و جیره قورخانچیان			
ن: ۷۷ ت ۶۶۲۵ د	۵ نفر ۲ م ۲۰ س، ۲۰ نفر	مقرر ۳۵۴ روز	۱۲۹۴
نظام به تاریخ شهر ذیحجه الحرام ۱۲۹۴			
ب: روات			
عرب و عجم بسطام از قرار چهار طغرا و برات			
ب: روات	ب: روات	ب: روات	ب: روات
دو طغرا به صیغه موجب و تفاوت سان و تدارک صاحب منصبان و			
ن: ۵۱۳۴ ت ۷۵۹۰ د	ج: ۱۰ خ ۴۹ م ۲۰ س	ب: روات	ب: روات
ب: روات	ب: روات	ب: روات	ب: روات
دو طغرا به صیغه موجب و تفاوت سان و تدارک صاحب منصبان و			
ن: ۳۵۰۰ ت	ن: ۱۶۳۴ ت ۷۵۹۰ د	قراولی ارگ بسطام بوده اند	شاهرود بوده اند به

به تاریخ شهر شوال ۹۴ تاریخ شهر رجب ایضا ج: ۷ خ ۶۱ م ۲۰ س ج: ۲ خ ۸۸ م		
خ _____ نظام از بابت سواره و پیاده بسطامی و گوداری همه ساله ن: ۱۳۶۰ ت ج: غ ۱۱۸۴ م ۲۱ م ک ۱۰۱۸ خ ۶۱ م ۱ س ب _____ رات به صیغه موجب و سیورسات محلی هذه السنه اودئیل به صیغه خانواری هذه السنه اودئیل سواران (؟) سواره و پیاده بسطامی و گوداری و غیره به تاریخ شهر خان نردینی به تاریخ جمادی الاولی ۹۴ ن: ۱۲۸۰ ت ج: غ ۹۱۸ خ ۲۴ م ک ۹۹۹ خ ۷۱ م ۱ س [منهای] از بابت مالیات قریه گلستانه محسوب می شود ۱۵ خ باقی: ۲۴۲ خ ۷۵ م ب _____ رات به صیغه موجب و سیورسات هذه السنه اودئیل آقا بابا بیک یاور سواره جاجرمی شهر شعبان ۱۲۹۴ از بابت موجب ن: ۱۰۰ ت مقرا ۸۰ ت ج: سیورسات جیره و غ: ۲۳ خ ۲۲ م ک ۱۸ خ ۹۰ م		
از قرار دستورالعمل ن: ۲۰۷۲ ت ۹۲۷۶ د ج: غ ۳۸۶ خ ۸۷ م ۲۰ س ک ۳۴۶ خ ۱۶ م		
اربابان تیول ن: ۱۸۱۹ ت ۹۲۷۶ د ج: غ ۳۸۶ خ ۸۷ م ۲۰ س ک ۳۴۶ خ ۱۶ م امیرالامرا العظام معیر الممالک جناب حاجی ظهیرالدوله نواب جهان سوز میرزا امیر تومان ن: ۲۷۳ ت ۸۶۳۳ د ن: ۵۱۴ ت ۵۱۴۴ د ن: ۳۳۷ ت ۴۶۳۴ د ج: ۱۵۴ خ ج: غ ۴۹ خ ۷۰ م ک ۴۱ خ ۸۰ م ج: غ ۵۱ خ ۵۶ م ک ۶۰ خ ۹۶ م مقرب الخاقان علی خان پسر حاجی ظهیرالدوله حاجی محمدرحیم خان قاجار ن: ۱۰ ت ۷۰۲۳ د ج: غ ۱۳ خ ک ۲۰ خ ن: ۳۳۳ ت ۹۹۵۲ د از بابت موجب: ۲۹۴ ت ۴۹۵۲ د از بابت انعام: ۳۹ ت		

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۹۷/...

حاجی بهاءالدوله	مولوی	غلامرضا خان	ج: غ ۷۶ خ ک ۱۷۰
ن: ۹ ت ۴۲۰۶ د	ن: ۸۰ ت ۹۴۲۲ م	ن: ۱۳ ت ۲۶۶۲ د	
ج: غ ۳ خ ۶۰ م	ج: غ ۲۵ خ ۹۰	ج: غ ۱۰ خ ۳۱ م ۱۳ س	
ک ۷ خ ۲۰ م	ک ۳۴ خ ۷۰ م	ک ۲ خ ۹۰ م	
میرزا علی نقی سرتیپ	اسماعیل خان	علی محمد خان و علی اکبرخان	
ج: غ ۴ خ ۸۰ م ک ۹ خ ۶۰	ن: ۱۵۰ ت مقرر ۱۲۰	ن: ۴۵ ت ۷۶۰۰ د	
شاهرخ خان و غلامرضا خان			
ن: ۱۰۰ ت مقرر ۸۰			
صاحبان محل	ن: ۳۳۵ ت	مقرر بعد از وضع رسوم	
میرزا اسماعیل	ن: ۱۲۵ ت	میرزا حسین خلف مرحوم میرزا محمد مستوفی	ن: ۱۱۰ ت
میرزا علی و میرزا کریم ولدان ناظم الملک	ن: ۱۰۰ ت		
			[باقی] ن: ۲۶۸ ت
استصواب			ی
و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت		
استصوابی اهالی دربار همایون		حق الحکومه	
ن: ۷۰ ت	منهای ۱۴ ت رسوم	ن: ۷۹۷ ت	منهای ۲۵۹ ت ۴۰۰۰ د
مهردار	ن: ۱۰ ت	محصل محاسبات	ن: ۲۰ ت
عزب باشی	ن: ۳ ت	محررین	ن: ۳۷ ت
		صرف تعمیر چاپارخانه	ن: ۱۰۰ ت
			[باقی] ن: ۵۳۷ ت
مخ			ارج
ولایتی از قرار قبوض			
ن: ۱۹۶۳ ت ۷۰۶۸ د	ج: غ ۱۱۶۵ خ ۴۱ م ۴ س	ک ۱۱۷۵ خ ۴۶ م ۳۲ س	
تخفیف			ات
از قرار دستورالعمل	ن: ۳۴۰ ت ۷۴۸۵ د	ج: غ ۲۷۵ خ ۶۰ م	ک ۱۰۷۷ خ ۵۰ م
صرف			

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۹۹/...

ن: ۳۸۰۰۰ ت مقررا بابت بسطام ن: ۱۵۰ ت تحويل نواب وجیه الله میرزا به موجب یک طغرا قبض به تاریخ شهر ربیع الثانی ۱۲۹۸ از بابت یک طغرا برات که در بارس نیل به صیغه تحويل عمده الامراء العظام علاء الملک صادر شده و به خرج محاسبه خزانه نظام آمده بود چون تنخواه آن همانا به معزی الیه داده شده لهذا این قبض به خرج حساب بارس نیل معزی- الیه منظور می شود	ن: ۳۵۰۰ ت [منهای] ۱۴۵۰ ت در وجه جان محمدخان سرتیپ بابت جمع فوج عرب و عجم به موجب قبض ن: ۱۵۰ ت تحويل جناب امین السلطان ن: ۱۳۰۰ ت باقی: ن ۲۰۵۰ ت تحويل مقربی الخاقان میرزا حسین و میرزا نصرالله مستوفی از بابت جنس باقی دستورالعمل به موجب یک طغرا به تاریخ شهر ذی القعدة ۱۲۹۵ غ: ۳۰ خ ۷۲ م ۲۰ س ک ۸۹۰ خ ۷۱ م
مصـ و مخارج ن: ۱۰۲۵۶ ت ۶۷۲۶ د ج: غ ۳۱۷۸ خ ۳۹ م ۲۳ س ک ۲۸۶۹ خ ۴۲ م ۲۰ س	مصـ دیوانی ن: ۸۲۹۸ ت ۳۴۱۸ د ج: غ ۲۰۰۴ خ ۱۸ م ۲۳ س ک ۱۶۸۳ خ ۹۵ م ۲۰ س صـ بنایی و تعمیرات ارگ بسطام و تنقیه قنات کلاته خان به موجب یک طغرا بروات به مهر آثار به تاریخ شهر شوال المکرم ۱۲۹۵ ق ن: ۱۷۱ ت
از قرار قبوض استاد رجبعلی معمار از بابت بنایی عمارت ارگ دو طغرا ن: ۸۳ ت	از بابت تنقیه قنات کلاته خان از قرار قبض آقا سید عبدالرحیم مقنی باشی چهار طغرا ن: ۸۸ ت
مواجه	ب

و جیره و علیق‌الدواب و غیره	
ن: ۷۵۳۳ ت ۷۴۱۸ د	ج: غ ۲۰۰۴ خ ۱۸ م ۲۳ س
ک ۱۶۸۳ خ ۹۵ م ۲۰ س	
از قرار صدور بروات به مهر آثار همایون	
ن: ۵۵۷۴ ت ۴۴۲۰ د	ج: غ ۱۶۰۰ خ ۳۱ م ۱ س
ک ۱۳۰۳ خ ۹ م ۲۰ س	
اهـ	
نظام	
ن: ۴۳۴۲ ت ۴۴۲۰ د	ج: غ ۳۹۶ خ ۷۲ م ۱۰ س
ک ۳۱۲ خ ۶۸ م	
پیش‌ک	
از بابت موجب و قیمت دوا و انعام و سیورسات عالیشاه میرزا صالح طبیب که مأمور شاهرود و بسطام می‌باشد از قرار یک طغرا بروات به تاریخ شهر رجب‌المرجب ۱۲۹۵	
از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر رجب ۱۲۹۵	
از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شعبان	
ن: ۱۳۹ ت	ج: ۱۵ خ ۴۷ م
جیره: ۷ خ ۸ م	غ ۸ خ ۴۰ م
پیش‌ت	
از بابت توپ‌چیان و اصطبل و قورخان‌چیان به موجب صدور بروات	
ن: ۱۵۴۵ ت ۹۶۲۵ د	ج: غ ۳۸۱ خ ۲۴ م ۱ س
ک ۳۱۲ خ ۶۴ م	
بـ	
به صیغه موجب و سیورسات هذه السنه صاحب‌منصان و توپ‌چیان طایفه قراگوزلو و بسطامی مأمور ساخلو بسطام و غیره به تاریخ شهر صفر المظفر ۱۲۹۶	
۱۳۳ نفر مقررأ مأخوذی از قرار قبوض	
مأمورین ساخلو بسطام ۷۰ نفر	
مأمورین استرآباد و میر [؟] خانه نظامی (بسطامی)	
قراگوزلو ۱۹ نفر	بسطامی و نردینی ۵۱ نفر
۶۳ نفر	
از بابت موجب ن: ۱۱۹۷ ت ۳۵۰۰ د	
از بابت سیورسات: جیره و غ: ۱۴۱ خ ۱۵ م	
ک ۱۶ خ ۸۰ م	
قبـ	قبـ
به مهر محبعلی خان سلطان حاشیه به مهر	
به مهر عبدالله سلطان ثبت به تاریخ شهر صفر ۱۲۹۶	

میرزا (۴) لشکرنویس از بابت مأمورین استرآباد	ن: ۹۳۵ ت ۱۵۰۰ د
به تاریخ شهر جمادی الاولی	ج: جیره و غ: ۱۴۱ خ ۱۵ م
ن: ۲۶۲ ت ۲۰۰۰ د	ک ۱۶ خ ۸۰ م
از بابت اصطلیل توپخانه	روات
ن: ۲۷۰ ت ۹۳۰۰ د	ج: غ: ۲۳۵ خ ۲۴ م ۱۰ س
ک ۲۹۵ خ ۸۸ م	رات
به صیغه مواجب و جیره عمله و علیق اسبان توپخانه به تاریخ شهر صفر المظفر ۱۲۹۵	
ن: ۲۷۰ ت ۹۳۰۰ د	ج: جیره و غ: ۲۲۷ خ ۷۳ م
ک ۲۸۶ خ ۹۲ م	رات
به صیغه جیره عمله و علیق اسبان توپخانه که از رکاب مبارک مأمور خراسان و استرآباد شده و در منازل متعلقه به بسطام از قرار قبض مأخوذ نموده اند به تاریخ شهر ذیحجه ۹۵	
جیره و غ: ۴۶ م ۲ س	ک ۶ خ ۵۶ م
رات	
به صیغه جیره عمله و علیق اسبان توپخانه که از رکاب مبارک مأمور اردوی نظامی بسطام شده بودند دریافتی از دهملای (هنگام) به تاریخ شهر شعبان ۹۵	
ج: جیره و غ: ۲ خ ۱۰۰ م ۱۰ س	ک ۲ خ ۴۰ م
روات	
از بابت مواجب و جیره قورخانچیان مأمور و متوقف بسطام	دو طغرا
رات	رات
به صیغه مواجب به تاریخ شهر	به صیغه جیره ایضاً به تاریخ شهر
جمادی الثانیه ۱۲۹۵	محرم الحرام ۱۲۹۶
ن: ۸۱ ت ۷۵۰۰ د [کسر] رسوم ۵۰۰ د	۵ نفر ۲ م ۲۰ س [۲] ۲۰ نفر
۴ ت ۸۷۵ د	مقرا ۳۵۴ روز
باقی ن: ۷۷ ت ۶۸۲۵ د	۴ خ ۸۵ م
فوج عرب و عجم بسطام به موجب دو طغرا بر اوات	ن: ۲۶۵۷ ت ۴۷۹۵ د

به تاریخ ن: ۱۳۵۷ ت ۴۷۹۵ د	به تاریخ ۱۳۰۰ ت
رات	رات
خ	ارج
نظام از بابت مواجب و سیورسات سواره بسطامی و گوداری از قرار براوات به تاریخ شهر	
ن: ۱۲۳۲ ت	ج: جیره و غله ۱۲۰۳ خ ۵۹ م
ک ۹۹۰ خ ۴۱ م ۲۰ س	
قبض	قبض
علی اکبرخان سرهنگ سه طغرا	به مهر محمدعلی خان نایب سرکرده دو طغرا
ن: ۱۲۰۰ ت	قبض: ن ۳۲ ت قبض: غ ۳ خ ک ۶ خ
ج: جیره ۱۲۰۰ خ ۵۹ م ک ۹۸۴ خ ۴۱ م ۲ س	
از قرار دستورالعمل	
ن: ۲۹۵۹ ت ۲۹۹۸ د	ج: غ ۴۰۳ خ ۸۷ م ۱۳ س
ک ۳۸۰ خ ۸۰ م	
ارباب تیول	
ن: ۱۷۷۹ ت ۲۹۵۸ د	ج: غ ۴۰۳ خ ۸۷ م ۱۳ س
ک ۳۸۰ خ ۸۰ م	
امیرالامراء العظام معیر الممالک	جناب حاجی ظهیرالدوله
نواب جهان سوز میرزا امیرتومان	
ن: ۲۷۳۳ ت ۸۶۳۳ د	ن: ۵۱۴ ت ۵۱۴۴ د
ج: غ ۴۹ خ ۷۰ م ک ۴۱ خ ۸۰ م	ج: غ ۵۱ خ ۵۶ م ک ۶۰ خ ۹۶ م
مقرب الخاقان علی خان پسر حاجی ظهیرالدوله	حاجی محمد رحیم خان قاجار
ن: ۱۰ ت ۷۰۲۳ د	ج: غ ۱۳ خ ۲۰ م
علی محمدخان و علی اکبرخان	مولوی و اسماعیل خان
شاهرخ خان و غلام رضاخان	
ن: ۴۵ ت ۷۶۰۰ د	ن: ۱۶۰ ت ۳۸۴۸ د
ج: غ ۴۰ خ ۹۰ م ک ۶۹ خ ۴۰۰ م	ج: غ ۱۰ خ ۳۱ م ۱۳ س
میرزا علی نقی خان فندرسکی	حاجی بهاءالدوله
ج: غ ۴ خ ۸۰ م ک ۹ خ ۶۰ م	ن: ۹ ت ۴۲۰۶ د
صاحبان محل از قرار قبض	ن: ۲۲۵ ت [منهای] دو عشر ۴۵ ت
میرزا اسماعیل سر رشته دار ن: ۱۲۵ ت	میرزا علی و میرزا کریم ن: ۱۰۰ ت
[باقی] ن: ۱۸۰ ت	

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه ۱۰۳/...

استصوابی	واهی
اهالی دربار همایون و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت ۶۰۰۰ د
استصوابی ن: ۷۰ ت	مقررا
مهردارن: ۱۰ ت	حق الحکومه ن: ۷۹۷ ت [منهای] ۲۵۹ ت ۴۰۰۰ د
عزب باشی ن: ۴۰ ت	محصل محاسبات ن: ۲۰ ت
ن: ۵۶ ت	دو عشرن: ۱۵۹ ت ۴۰۰۰ د
	صرف و تعمیر چاپارخانه ها ن: ۱۰۰ ت
	[باقی] ۵۳۷ ت ۶۰۰۰ د
مخ	ارج
ولایتی از قرار جزو کتابچه مبارکه دستورالعمل و قبوض	
ن: ۱۹۵۸ ت ۳۳۰۸ د	ج: غ ۱۱۷۴ خ ۲۱ م
	ک ۱۱۸۵ خ ۴۷ م
تخفیف	ات
موافق دستورالعمل	
ن: ۳۴۰ ت ۷۴۸۵ د	ج: غ ۲۷۵ خ ۶۰ م
	ک ۱۰۷۷ خ ۵۰ م
ص	رف
تعزیه داری جناب خامس آل عبا علیه آلاف التحیه و الثنا و غیره	
از بابت تعزیه داری ن: ۵۰ ت	از بابت چاپارخانه: ج ۴۸ خ ۴۰ م
ک ۴۸ خ ۴۰ م	
مق	ری
از قرار قبوض	ن: ۶۶۲ ت ۹۶۸۳ د
	ج: ۵۵۷ خ ۳۴ م ۲۰ س
اهالی ولایت	ن: ۳۸۲ ت ۴۳۲۸ د
میرزا مهدی قلی سر رشته دار	میرزا علی اکبر علی اصغر خان
ن: ۱۶۶ ت ۶۶۲۸ د	ن: ۱۰ ت
	ن: ۸۰ ت
	ن: ۶ ت ۶۲۰۰ د
باقرخان و محمد ولی خان	آقا حسن کدخدا
ن: ۴۰ ت	فقرا قاجار
ن: ۳ ت ۲۰۰۰ د	غلامان عباس آبادی
ن: ۲۰ ت	ن: ۲۶ ت ۴۰۰۰ د
رضا قلی خان ج: ۱۲ خ	ج: ۱۹ خ ۲۰ م
آقایان اعراب و غیره	ن: ۲۸۰ ت ۵۳۵۰ د
	ج: ۵۲۴ خ ۲۰ م

آقایان اعراب	مدمعاش سکنه قلعجات زیدر و میاندشت و الهاک
ن: ۱۵۴ ت ۲۴۸۰ د	ج: ۳۲۶ خ ۵۰ م
ن: ۱۳۵ ت ۲۸۷۵ د	ج: ۱۹۷ خ ۷۰ م
مستم	ری
موافق جزو دستورالعمل	ن: ۹۰۴ ت ۶۱۴۰ د
ج: ۲۹۲ خ ۸۶ م ۲۰ س	ک ۵۹ خ ۵۷ م
اصل دستورالعمل خرج آمده	
ن: ۸۹۵ ت ۶۱۴۰ د	ج: ۲۸۳ خ ۸۶ م ۲۰ س
تحت باقی خرج آمده بابت مستمری سید ضیاءالدین و میرزا عسکری	
ن: ۹ ت	ج: ۹ خ
ک ۱۰ خ	
الب	باقی
بما فيه الزیاده	
ن: ۳۰۹ ت ۸۶۸۹ د	مقررا باقی
غ ۶۳۳ خ ۷۲ م ۳۴ س	ک ۹۲۴ خ ۷۱ م ۲۰ س
الاض	افه
بابت برگشت مقرری محمدرحیم خان قاجار و ولدان	
ن: ۳۴۰ ت ۹۷۰۰ د	ج: ۳۹ خ ۷۴ م
ک ۸۶ خ	
جملت	ان
ن: ۳۴۰ ت	ج: ۶۷۳ خ ۴۶ م ۳۴ س
ک ۱۰۱۰ خ ۱۰ م ۲۰ س	
ص	رف
خرج	ن: ۶۰۹ ت ۸۶۸۹ د
ج: ۲۴۲ خ ۷۵ م	
از بابت زیاده حشو	ن: ۳۰۹ ت ۸۶۸۹ دینار
سایر مخارج	ن: ۳۰۰ ت
ج: ۲۴۲ خ ۷۵ م	
کرایه جنس اصطبل توپخانه و چاپارخانه و جیره توپچیان که به موجب حکم جناب اشرف امجد سپهسالار اعظم داده شده است	
یک ساله ۱۵۰ تومان	مقررا
دو ساله ۳۰۰ ت	
خانواری سواره نردینی	۲۴۲ خ ۷۵ م
ص	رف
[باقی] و زیاده	

حسینی؛ بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه .../۱۰۵

ن: ۲۶۸ ت ۸۸۹۸۹ د [مقررا باقی] غ: ۴۳۰ خ ۷۱ م ۳۴ س ک: ۱۰۱۰ خ ۷۱ م ۳۰ س	
المقر مقررا ن: ۵۳۸ ت غ: ۱۰۰ خ فی ۳ تومان ک: ۶۸۰ خ فی ۳۵۰۰ د ۳۰۰ ت ۲۳۸ ت	
عوض زیاده حشوی ن: ۲۶۸ ت ۸۹۸۹ دینار	
باقی از قرار یک طغرا قبض به مهر امین حضور که جزو حساب بقایا جمع مشارالیه شود قبض به مهر امین حضور ضبط شده به تاریخ شهر جمادی الاولی یونتیل ۱۲۹۹ ن: ۲۶۹ ت ج: غ: ۳۳۰ خ ۷۱ م ۳۴ س ک: ۳۳۰ خ ۷۱ م ۳۰ س	
[در حاشیه]: اسناد خرج محاسبه دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام ابواب جمععی معتمدالسلطان علاءالملک از قراری که در این کتابچه نوشته شده ضبط و به مقرب الخاقان حاجی میرزا نصرالله مستوفی سپرده شد شهر جمادیالثانی ۱۲۹۸ [در حاشیه]: مفصاحساب دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام دادوستدی مقرب الخاقان علاءالملک موافق این تفصیل باقی نقد و جنس اوست آنچه محقق است خالصه شاهرود و بسطام نکث دارد به حکام سابق به این اسم تخفیف داده شده است به حکام بعد این داده شده است. [مهر]: هدایت الله بن حسین، الراجی محمدولی ابن محمد، (؟)، الراجی حسین ابن محمد، (؟)، عبدالوهاب، شفیع (؟)، الراجی الی الله اسدالله ابن محمد، عبده نصرالله، (؟) نقد را باید بدهد و ابواب جمع خزانه بشود. مهر: یوسف بن حسن	

ضمیمه ۳- تصویر کتابچه

